

11. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Ярцева. Москва, 1990. 626 с.
12. Мельничайко В., Пентилюк, М., Рожило Л. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. Київ, 1982. 216 с.
13. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. Пентилюк, С. Караман, О. Караман та ін. Київ, 2004. 400 с.
14. Новий тлумачний словник української мови / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ, 2008. Т. 3. 862 с.
15. Синиця І. Психологія усного мовлення. Київ, 1974. С. 36–42.
16. Степанова В. Слово как предмет изучения. Ленинград, 1977. С. 10–18.
17. Словник іншомовних слів / уклад. С. Морозов, Л. Шкарапута. Київ, 2000. 680 с.
18. Тихоша В. Формування лексичних умінь і навичок з української мови в учнів 5-6 класів шкіл з російською мовою навчання : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1993. 180 с.
19. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе / под ред. А. Климентенко, А. Миролюбова. Москва, 1981. 456 с.
20. Шкурятяна Н., Шевчук С. Сучасна українська літературна мова : Модульний курс : навч. посіб. Київ, 2007. 823 с.
21. Ющук І. Вступ до мовознавства : навч. посіб. Київ, 2000. 128 с.

Вікторія Гончар

м. Вінниця

(Наук. керівн. – канд. пед. наук, старший виклад. Ільчук В. В.)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ

У МОДЕРНІСТСЬКІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ (НА ПРИКЛАДІ СПАДЩИНИ

МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО)

Анотація

У науковій статті здійснено спробу аналізу функціонування діалектизмів у модерністській прозі зламу XIX–XX століть на прикладі прози М. Коцюбинського й імпресіоністичної повісті-притчі «Тіні забутих предків» зокрема. Продуктивним у науковій площині розгляду явища виявилось зіставлення модерністської лабораторії М. Коцюбинського та В Стефаника, що перегукувалися в використанні функціонального інструментарію діалектизмів.

Ключові слова: *говір, говірка, діалект, діалектизм, проза, модернізм, імпресіонізм.*

Аннотация

В научной статье предпринята попытка анализа функционирования диалектизмов в модернистской прозе перелома XIX–XX веков на примере прозы М. Коцюбинского и импрессионистической повести-притчи «Тіні забутих предків» в частности. Продуктивным в научной плоскости рассмотрения явления оказалось сопоставление модернистской лаборатории

М. Коцюбинського і В. Стефаніка, що перекликалися в використанні функціонального інструментарія діалектизмів.

Ключевые слова: *говор, діалект, діалектизм, проза, модернізм, імпрессионізм.*

Summary

The article analyzes the functioning of dialectisms in modernist prose of the turn of the XIX–XX centuries on the example of the prose of M. Kotsubinsky and the impressionistic novel-fable «Тіні забутих предків» in particular. Productive in the scientific plane of consideration of the phenomenon was the comparison of the modernist laboratory of M. Kotsyubynsky and V. Stefanyk, who spoke in the use of functional tools of dialectisms.

Keywords: *speech, dialect, dialecticism, prose, modernism, impressionism.*

Актуальність дослідження. Проблема функціонування діалектизмів порушена в працях С. Бевзенка, Ф. Жилка, І. Матвіяса, Б. Кобилянського, В. Кононенка та інших мовознавців. Внаслідок побутування думки про те, що діалектизми засмічують літературну мову, що їх треба викорінювати з усного мовлення, вже в кінці XIX – на початку XX століття науковці розглядали діалектне мовлення як джерело розвитку мови, опираючись на досвід «Енеїди» І. Котляревського, повістярства Г. Квітки-Основ'яненка та інших авторів великої форми різножанрових творів, проте діалектизми виявилися найхарактернішими саме для прози, що передавала колорит народного життя.

Вельми цікавим є те, що мовні особливості творів світового імпресіоніста М. Коцюбинського, зокрема повісті-притчі «Тіні забутих предків» привертала увагу багатьох не лише вітчизняних дослідників. Так, Ф. Жилко у статті «Проблема діалектизмів в українській літературній мові доби імперіалізму (кінець XIX і початок XX ст.)» написав, що діалектизми в повісті-притчі М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» так «лексично й синтаксично обрамлені», що «самим контекстом здебільшого розкриваються» [4, с. 268]. І. Білодід у своїй відомій фундаментальній праці «Курс історії української літературної мови» зазначив, що М. Коцюбинський до мови повісті-притчі «Тіні забутих предків» поставився з, так би мовити, пристрасною відповідальністю. Учений аргументував це, звертаючи увагу на

те, що письменник знав і любив українську народнопісенну творчість, здійснив кілька подорожей до Криворівні, аби записати гуцульські традиції, обрядодійства, фольклор різних жанрів, міфологію. Народнопоетичні фразеологізми, приповідки, пісенні рядки, пісні вплетені рясно в мовну тканину твору, а пісенні мелодії інтерпретуються в описах карпатського лісу, полонин, річок та озер, гірського масиву під назвою Черногора, найвищого хребта Карпатських гір, до якого належить Говерла. А тому об'єктом розвідки є говіркові особливості повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Предметом дослідження в статті є лексичні діалектизми повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», їхнє значення, а також аспекти функціонування у творі.

Мета нашої роботи – розглянути специфіку функціонування діалектної лексики в модерністській імпресіоністичній повісті-притчі М. Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Стан досліджень: є чимало ґрунтовних мовознавчих розвідок навколо мови повістевих і новелістичних творів М. Коцюбинського, однак лексика діалектів гуцульського краю не надто широко позиціонована й інтерпретована в сукупності з сучасним науковим трактуванням модернізму.

Методи та прийоми дослідження. Основним методом дослідження в роботі є описовий, сукупність прийомів і методик якого уможливили виділення одиниць аналізу, членування елементів говорів, класифікацію та інтерпретацію діалектних елементів різного рівня у мові імпресіоністичної повісті-притчі М. Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Оскільки у класичному українському мовознавстві розрізняють три групи територіальних говорів української мови (наріччя) [1, с. 210], то окреслимо, як це втілено в художній літературі України покрізь призму століть, в системі координат розвитку нашої мови, зосібна – у творчості М. Коцюбинського, котрий широко описував у прозі життя різноманітних етнічних груп українців та національних меншин, зокрема, гуцулів з обох боків Говерли – Верховинського і Рахівського районів, західних подолян,

східних подолян, краян із центрального Поділля, тобто з частин Одеської, Вінницької, Хмельницької, Тернопільської, Чернівецької областей.

Найбільше лексичних діалектизмів, до яких найчастіше апелювали в ХІХ столітті, в ХХ столітті (що вбачаємо в досліджуваній прозі М. Коцюбинського, зокрема) є серед іменників, дещо рідше – серед дієслів, прикметників, прислівників, службових частин мови.

Діалектизми, які позначають власне місцеві реалії й поняття, невідомі поза межами певного українського територіального явища – наріччя, говору, вони становлять колорит художнього світу письменника, зокрібно й досліджуваного М. Коцюбинського, називають етнографічними (етнографізмами). Вони можуть не мати відповідників у літературній мові або перейшли до активної лексики.

Семантичні діалектизми як загальнонародні слова, зі значенням, відмінним від загальноприйнятого, часто подибувані М. Коцюбинським у деяких говорах Закарпаття, зустрічаються в інших південно-західних говорах: берег означає «гора», молодиця – «дівчина перед весіллям» та ін.

Отже, територіальні діалектизми, що з'явилися в мові під час формування її літературних норм, сприяли її збагаченню. Однак вони все рідше використовуються в епічних художніх творах малої та середньої форми, адже все менше автори звертають увагу на надання тексту ефекту присутності читача в межах певного місцевого колориту, екзотики. Урешті, діалектизми є постійним джерелом для поповнення лексики літературної мови, навіть якщо їхнє вживання в мові художніх творів обмежене не частотними ілюстраціями, невибагливими формами [4, с. 265].

Діалектизми в мові творів художньої літератури доби модернізму виконують три класичні функції: комунікативну; історично-етнографічну; експресивно-виражальну; гносеологічну; кодифікаційну; номінативну; міфологічну (демонологічну); ідентифікаційну; диференціальну. Можливо визначити ступінь і міру виявлення цих функцій у літературі того чи іншого

періоду, у творчій спадщині окремого письменника, а також на різних мовних рівнях (лексичному, стилістичному, фонетичному, морфологічному тощо).

Комунікативна функція діалектизмів виявляє себе доволі прозоро у творчості письменників кінця ХІХ – початку ХХ століття, коли мовою народів, екзотикою в мовах, зацікавився модернізм як практика. Полягає вона в тому, що письменник, вживаючи в мовленні персонажів чи в описі, розповіді певні діалектні елементи рідного йому говору чи наріччя, у неперсонажному мовленні, себто в авторському, свідомо чи несвідомо використовує їх, ігноруючи чималу кількість активних слів літературної мови.

Коли ж порушувати питання про етнографічну функцію слова, очевидно, доцільніше вести мову про етнографічну й етнічну функції окремо. Адже якщо лексичні діалектизми передають певні відомості про матеріальну культуру жителів тієї чи іншої місцевості, то фонетичні, морфологічні, словотворчі та синтаксичні елементи діалектного мовлення безпосередньо вказують на їхній етнос.

Одна з найзначніших, себто експресивно-виражальна, функція діалектизмів використовується переважно з чіткою метою значеннєвого розгалуження: а) задля типізації мови персонажів; б) задля індивідуалізації мови персонажів; в) щоб якнайглибше охарактеризувати реальну дійсність, відображену в художньому творі [5, с. 15–16].

Вельми прикметно, що художня значущість галицького діалекту, гуцульського говору, відображена добре в мові модерністських літературних творів, безпосередньо пов'язана з особливостями використання багатств мовно-виражальних засобів, усе це регулюється ступенем насиченості художньої мови одно- чи різнорівневими діалектними рисами, послідовністю й повнотою їхнього вживання в мові персонажів та в авторській мові, характером літературно-діалектної взаємодії у канві текстуальності та і в мові художнього твору.

Гуцульський говір у колоритних художніх творах із колоритними народними персонажами перебирає на себе функції літературної мови.

Гуцульські форми, дещо або й кардинально відмінні від літературних, виступають елементами діалектної підсистеми системи української загальнонаціональної мови і виявляють свою значущість в опозиції до інших елементів гуцульської діалектної системи. Промовистим свідченням на користь висловленого буде така наукова думка: «...у таких текстах відсутня диференціація одиниць на діалектні та нормативні для літературної мови, тому говіркові риси не належать до діалектизмів» [5, с. 146].

Отже, в художніх епічних полотнах кінця XIX – початку XX ст. мовна експресивність досягається не за рахунок використання галицької групи говорів (І. Франко, В. Стефаник, О. Кобилянська, М. Черемшина, Л. Мартович), гуцульських діалектних позанормативних форм, які виявляють образність завдяки опозиції до літературної мови, в канву якої вони вплітаються, а за рахунок шляху експресивізації внутрішніх ресурсів гуцульської діалектної підсистеми як самодостатньої, до того ж, задля забезпечення художніх функцій.

Загалом же, пишучи про специфіку стилю конкретного письменника, з огляду на період, на ситуацію в розвитку мови, на те, яке місце серед інших стилістичних засобів займають діалектизми в його творах, чим це обумовлено, можна простежити конкретний період розвитку мовної системи, впливи, наслідки, перспективи. Отже, письменницький досвід вельми цінний для мовознавства. До прикладу, у новелах В. Стефаника, котрий творив у системі тих же часових координат, що й М. Коцюбинський, і так само був знаним як автор у Європі, тісно переплітаються авторська мова і мова персонажів (устами письменника розмовляють персонажі новел, транлюється широко невласне пряма мова); відтак зрозуміло, чому мова художніх творів В. Стефаника рясно насичена покутськими діалектизмами і в чому полягає специфіка й оригінальність творчої манери цього світового новеліста. Не зайвим буде наголосити, що твори обох авторів ще за їхнього життя входили до програм французьких та німецьких шкіл. Елементи діалектного мовлення у творах В. Стефаника відіграють не лише етнографічну, а й експресивно-

виражальну функцію, тому реальна дійсність глибоко охарактеризована, а разом із нею й ті соціальні обставини, що були породжені імперіалізмом, суспільними деформаціями, першою світовою війною та ін., що відбилося в стихійному народному мовленні. Світовий імпресіоніст на зламі епох М. Коцюбинських не вдається до теми опору гуцулів, до прикладу, єдиний конфлікт, де згадані діалектні форми зброї, боротьби та її наслідків – фатальна бійка чоловіків із родів Гутенюків та Палійчуків, діалекти там мають функцію обрамлення й формують інфернальне тло.

Отже, очевидно, що у процесі дослідження конкретних модерністських прозових творів можна й належить постійно маркувати увагу в тому напрямку, з якою метою автор використовує конкретні діалектизми. Прогнозуємо, що це питання посяде надалі чільне місце в теорії та в методиці аналізу мови художніх творів малої, середньої та великої епічної форми.

Звідси випливає, що сприймання художніх творів, мову яких становить літературно опрацьований гуцульський говір, суттєво обмежено й утруднено для пересічного, непідготовленого читача. Тобто художня значущість складних, інтелектуальних, смаковитих, як на знавців, зразків літератури у всій своїй повноті доступна лише безпосереднім носіям та добрим знавцям, шанувальникам гуцульського говору. Безпрецедентним випадком в історії є життя Василя Вишиваного (Вільгельма фон Габсбурга), який вивчив мову, пісні, культуру карпатських та передкарпатських українців, полюбивши їхню автентичність. Про М. Коцюбинського можемо стверджувати щось подібне [4, с. 264].

Отже, естетична функція використання гуцульських діалектизмів спричиняється, так би мовити, іншосистемним характером діалектного елемента, введеного автором у літературну мову цілеспрямовано з певною художньою настановою. На відміну від літературних текстів першого типу в художніх творах, у яких гуцульські діалектні форми вплітаються в канву літературної мови, гуцульські діалектні слова є експресивно подвійними, що доводить наука: «...як будь-яке слово в естетичній функції і як іншосистемне

слово; діалектизм являє собою ніби стилістичний омонім чи стилістичний синонім відповідного слова літературної мови. У складі художнього твору діалектна лексика набуває естетичного навантаження і стає матеріалом образу, в самому ж творі, звідки запозичається діалектне слово, воно є стилістично нейтральним» [6, с. 337].

Отже, можемо зробити висновки, що саме завдяки мові епічних художніх творів, у якій використано як ілюстрацію розвитку народної форми мови, мислення, культури, зокрема, гуцульський говір, лексикон сучасної української літературної мови поповнився низкою гуцульських лексем, які повністю освоєні як нормативні або близькі до цього (до прикладу, файно, газда, газдиня, господарка).

Література

1. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ, 1980. 218 с.
2. Бестюк І. Міфогенність імпресіонізму як основа поетики повісті «Гіні забутих предків» М. Коцюбинського // Мандрівець. 2006. № 2. С.49–55.
3. Білодід І. Курс історії української літературної мови в 2-х т. Т. 1. Київ, 1958. 544 с.
4. Богдан М. Діалектизми в художніх творах М. Коцюбинського // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі. XV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей і повідомлень. Житомир, 1983. С. 263–265.
5. Оссоветский И. Диалектная лексика в произведениях советской художественной литературы 50-60-х годов // Вопросы языка современной русской литературы. Москва, 1971. С. 301–385.
6. Ужченко В. Ужченко Д. Фразеологічний словник української мови. Київ, 1998. 500 с.

Олександра Драган

м. Вінниця

(Наук. керівн. – канд. філол. наук, доц. Віннічук А. П.)

**ПРЕФІКСАЛЬНА ВАРІАТИВНІСТЬ СИНСЕМАНТИЧНИХ
ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
(у тексті історичного роману у віршах Ліни Костенко
«Маруся Чурай»)**

Анотація